

Prof. dr. Emine ARIFI-BAKALLI (Prishtinë)

**PËRPPJEKJET E KOMITETIT
“MBROJTJA KOMBËTARE E KOSOVËS”
PËR DENONCIMIN E DHUNËS DHE
MBROJTJEN E TË DREJTAVE
KOMBËTARE E DEMOKRATIKE TË
SHQIPTARËVE NË JUGOSLLAVI**

Një ndër segmentet shumë të rëndësishëm të opusit politik të Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”, të themeluar në Shkodër më 1 maj 1918, kësaj organizate të cilësuar nga Sejfi Vllamasi si “drejtuesi e autoriteti më i lartë i politikës kombëtare”¹, ishte, sikurse precizohej në pikën D të Detyrave të Komitetit të artikuluara në fillim të vitit 1921, “sigurimi i të drejtave politike e shoqërore të bashkëkombësve mbetur në Kosovë duke iu

drejtuar shteteve të mëdha”².

Angazhimi i Komitetit “MKK” në këtë rrafsh vihet re që në fillimet e veprimtarisë së tij, gjatë periudhës së parë, që përfshin vitet 1918-1920, e cila mund të cilësohet si periudhë e artë. Në

¹ S. Vllamasi, Ballafaqime politike në Shqipëri (1897-1942), Tiranë, 1995, f.11.

² L. Culaj, Komiteti “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës” 1918-1924, Prishtinë, 1997, f.41; Z. Shtylla, Rreth krijimit e veprimtarisë së Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës” në vitet 1918-1920, në: “Studime historike”, nr. 3, 1986.

fillim, preokupimi kryesor i këtij entiteti politik konsistonte në tërheqjen e faktorit ndërkombëtar për çështjen shqiptare, që nënkuptonte kërkesën e bashkimit të të gjitha viseve shqiptare të shkëputura nga Shqipëria me vendimet e Kongresit të Berlinit dhe të Konferencës së Ambasadorëve të Londrës.

Shumë shpejt pas fillimit të punimeve të Konferencës së Paqes në Paris, ky Komitet dhe të gjithë shqiptarët u ballafaquan me realitetin e hidhur: mundësinë e copëtimit të mëtejshëm të Shqipërisë të vitit 1913. Kështu, shpëtimi i saj zuri vendin e parë në preokupimet dhe angazhimet e Komitetit të Kosovës. “Pa Shqipni nuk ka Kosovë”, ishte refreni që përsëritej nga veprimtarët e tij, ose siç theksonte Tafil Boletini, “Pa ni Shqipni të lirë e të fortë çdo aktivitet për Kosovën e tjera vise, ishte i kotë”³.

Në rrethanat e reja të krijuara si rrjedhojë e procesit të paqes në përmbyllje e sipër, por edhe e ndryshimeve në vetë skenën politike shqiptare, kreu i Komitetit “MKK” e pa të udhës një ripërbërje organizative dhe një ridimensionim të programit e të Detyrave të Komitetit, që u bënë në fillim të vitit 1921. Karakteristikë themelore e këtij riorganizimi strukturor ishte centralizimi, si edhe mbyllja e Komitetit Qendror të Komitetit për elementin jokosovar⁴, gjë që kishte të bënte me ngritjen e efikasitetit, por edhe me shmangien e përplasjeve të dy koncepteve të ndryshme për rrugët që duheshin ndjekur në zgjidhjen e çështjes kombëtare: e konceptit të Komitetit “MKK” dhe atij të përfaqësuesve të realpolitikës shqiptare. Komiteti i Kosovës kërkonte që element përcaktues në përvijimin e politikës së brendshme dhe të jashtme të Shqipërisë të ishte pikërisht çështja kombëtare. Sakaq, eksponentët e realpolitikës shqiptare mendonin se këtë barrë Shqipëria e brishtë dhe në formim e sipër

³ T. Boletini, Përballë sfidave të kohës, (1916-1963), Tetovë, 1996, f.72; Proklamata e Komitetit të Kosovës, maj 1925. “...Pra luftat, therroritë e vuajtjet nuk shkuan huq: pse u krijua një Shqipni e lirë e rreth saj u përmblodhën krejt shpresat t’ona për një Kosovë të librueme”.

⁴ Shih Rregulloren e brendshme dhe Detyrat e janarit 1921 të Komitetit “MKK”: “Nye VII. Për çdo kosovar atdhedashës është detyrë të anëtarësohet në Komitetin “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”. Ndër Këshilla mbaruese të degëve mund të bëhet pjesëtar edhe çdo shqiptar tjetër përveç kosovarëve. Në Komitet qendror kjo rregull nuk zbatohet”.

nuk ishte në gjendje ta mbante. Zgjidhja e çështjes kombëtare shikohej nga këta si një perspektivë jo aq e afërt dhe si diçka që do të ndodhte kur të vinte në harmoni me trendet e përgjithshme globale. Njëri prej tyre kishte zakon të pohonte se irredentizmi ishte një luks, të cilin Shqipëria nuk kishte mundësi ta konsumonte⁵.

Sidoqoftë, formulimet që evidencohen në Detyrat e përvijuara nga vetë kryetari Hoxha Kadriu, ku hyn edhe çështja në shqyrtim, si dhe përcaktimet për një “Shqipëri indipendente të përjashtuar nga çdofarë protektorati” dhe për shpëtimin e Kosovës “me mjete politike, qoftë edhe pjesërisht”⁶, hedhin dritë në sensin e përparuar politik të Komitetit. Me fjalë të tjera, Komiteti “MKK” pa hequr dorë nga qëllimi final, pra çlirimi dhe bashkimi kombëtar, zhvilloi një veprimtari të dendur e në vazhdimësi edhe për sigurimin e të drejtave “politike e shoqërore” të shqiptarëve nën juridiksionin jugosllav, pikërisht në frymën dhe në suazat e “legjitimitetit të pranuar nga të gjithë”⁷. Në këtë mënyrë do të ruhej substanca kombëtare shqiptare në trojet e veta, premisë kjo themelore për realizimin e qëllimit përfundimtar.

Me angazhim serioz, Komiteti “MKK” arriti të imponohet si autoritet i pakontestueshëm politik në komunikim me strukturat zyrtare amerikane e evropiane. Ai në mënyrë të argumentuar i informoi faktorët relevantë politikë të kohës për gjendjen e krijuar me rastin e ripushtimit të tokave shqiptare nga forcat serbe-malazeze në fund të Luftës së Parë Botërore. Ai, në vazhdimësi, me anë të letrave, të peticioneve, të memorandumëve, të kontakteve të drejtpërdrejta, të artikujve të botuar, informoi qeveri, politikanë, individë të dalluar, shoqërive ndërkombëtare-qeveritare e joqeveritare, vetë Konferencën e Paqes dhe Lidhjen e Kombeve,

⁵ Për këtë shih A. Lalaj, Problemi i Kosovës në Parlamentin shqiptar 1920-1924, në: “Studime historike”, nr. 1-2, 2000.

⁶ L. Cula, vepër e përmendur, f.41: Detyrat, nën “...C) Me u përpjek me mjete politike për shpëtimin e Kosovës; D) Duke iu drejtue shteteve të mëdha të sigurohen të drejtat politike e shoqërore të bashkëkombasve që kanë me mbetur në Kosovë...”.

⁷ H. Kisinxher, në: “Diplomacia”, Tiranë, 1999, Sintagmë e një diplomati; R. Austin, Shtegu i pashkelur i Fan Nolit, Tiranë, 2000, f.38. Sipas historianit R. Austin “Qëllimi minimal (i anëtarëve të Komitetit-E.B.) ishte të siguronin të drejtat e minoritetit për pakicat...”.

për pozitën e njëmendtë të shqiptarëve në Jugosllavi. Ai shtroi dhe kërkoi realizimin e të drejtave elementare politike e demokratike të shqiptarëve në suaza të kuadrit ligjor vendor e ndërkombëtar, siç ishin: e drejta për shkolla fillore në gjuhën amtare, e drejta për themelimin e shkollave private, për themelimin e institucioneve kulturore, për shtypin e lirë, e drejta për përdorimin e lirë të gjuhës amtare etj.

Fillimisht, përpilues i pjesës më të madhe të letrave e të peticioneve ishte kryetari i Komitetit “MKK” Hoxha Kadriu, ndërsa në fazën e tretë të veprimtarisë së këtij Komiteti, që përfshin periudhën 1925-1933, këtë rol e mori Hasan Prishtina⁸. Ai, përveç të tjerash, ishte hartues i një varg peticionesh e memorandumesh, që iu drejtuan Lidhjes së Kombeve brenda viteve 1924-1931, me anë të të cilave kërkoheshin realizimi i të drejtave të popullit shqiptar në Jugosllavi⁹. “Do të mbetem armik (i Jugosllavisë-E.B.) deri sa ky shtet t’u japë të drejtat e minoritetit miliona shqiptarëve në Kosovë dhe Maqedoni, të drejta që nuk janë njohur deri më sot”, deklaronte Hasan Prishtina për shtypin vjenez në vitin 1927¹⁰.

Këto letra, peticione e memorandume i përshkonte toni protestues, i cili imponohej nga gjendja e jashtëzakonshme ku gjendeshin shqiptarët. Në fakt, theksi i tyre binte në kërkesën për ndalimin e masave eliminuese-gjenocidale ndaj popullit shqiptar që zbatoheshin nga regjimi i Beogradit. Në to prekeshin këto fakte: se shqiptarët trajtoheshin më keq sesa pakicat e tjera kombëtare; se ata ishin kategori jashtëligjore; se kundër tyre dhe përmes bandave terroriste të organizuara posaçërisht, zbatoheshin një politikë represive-eliminuese; se strukturat shtetërore jugosllave organizonin masakra periodike ndaj tyre, se fshatrat e tyre kolonizoheshin me element sllav; se ligji agrar kishte për qëllim shpronësimin dhe dëbimin e tyre në drejtim të Turqisë; se të drejtat

⁸ Pas ngjarjeve të fundit të vitit 1924, pjesa më e madhe e anëtarëve të Komitetit “MKK” u largua nga vendi.

⁹ Diplomatski Arhiv Saveznog Sekretariata Inostranih Poslova (më tej: DASSIP), (Londonsko Poslanstvo) LP, 1924, F-1, nr. 497; Peticioni i datave 26.09.1924; 7.04.1927; 5.04.1929; 10.01.1929; 10.01.1931, drejtuar Lidhjes së Kombeve.

¹⁰ Neus Vienes, Tagblatt, dt. 7.04.1927; A. Haxhiu, Lëvizja patriotike e Kosovës, Tiranë, 1968, f.167.

kushtetuese për ta kishin kuptimin e një letre të vdekur; se përfaqësuesit politikë të tyre përndiqeshin e vriteshin; se për keqtrajtimin dhe vrasjen e tyre nuk përgjigjej askush; se procesi i zgjedhjeve shfrytëzohej për presione e raprezalie; se ata nuk kishin asnjë shkollë në gjuhën e vet, asnjë gazetë, asnjë shoqëri etj. E pandryshuar në të gjitha këto peticione ishte kërkesa për formimin e një komisioni të paanshëm nga Lidhja e Kombeve, i cili do të duhej të hulumtonte gjendjen në terren, për të konstatuar anormalitetin dhe "...për t'i siguruar këtij populli të shtypur e të përndjekur gëzimin e të drejtave që u njihen pakicave"¹¹.

Siç dihet, e gjithë kjo përpjekje e Komitetit të Kosovës dhe e segmenteve të tjera të faktorit shqiptar për sigurimin e të drejtave elementare politike e qytetare të shqiptarëve në Jugosllavi, përjetoi një trajtim joserioz nga asociacionet përkatëse dhe konkretisht nga Lidhja e Kombeve. Zakonisht, organet e saj zvarritnin marrjen e qëndrimeve ndaj peticioneve e memorandumëve të shqiptarëve me prirjen për t'i lënë në harresë, siç ndodhi edhe me memorandumin e dërguar në vitin 1931 prej tre priftërinjëve katolikë nga Kosova¹². Madje, klima që zotëronte në Lidhjen e Kombeve i dha krahë ministrit të Punëve të Jashtme jugosllav Marinković të kërkojë që "ankesa e peticione të tilla" të mos pranoheshin fare, sepse "... të tilla shkresa të turpshme nuk mund të lexohen dhe fyejnë dinjitetin e shtetit". Në fakt, Lidhja e Kombeve kishte prirje që këto peticione sa më parë të merrnin statusin e dokumentit *Ad Acta*. Madje, kjo frymë funksionoi edhe gjatë viteve 1928-1932, kur çështja e pozitës së minoriteteve u inicua nga shoqëri apo grupime zyrtare¹³ e jozyrtare¹⁴.

¹¹ Po aty.

¹² Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSh), Fondi 251, dos.194, fl.489, Gjenevë, 23.09.1930; memorandum i tre priftërinjëve nga Kosova (Dom Gj. Bisaku, Dom Sh. Kurti, Dom L. Gashi) pësoi po këtë fat. AQSh, fondi 251, dos. 194, fl.40/II, Vjenë, 15.05.1930; AQSh, Fondi 251, dos. 151, fl.58, Gjenevë, 22.06. 1932.

¹³ AQSh, Fondi 251, viti 1930, nr.2880/G, 7.10.1930. Peticioni i 68 deputetëve britanikë për pakicat drejtuar kryeministrit dhe Lidhjes së Kombeve.

¹⁴ DASSIP, Tursko Poslanstvo (TP). Fondi 12, viti 1929, fl.84, 21.03.1929; Peticioni për pozitën e minoriteteve në Mbretërinë SKS i Komitetit Ballkanik me qëndër në Londër, drejtuar Lidhjes së Kombeve më 29.11.1928. "Politika", 1.07.1932, f.3. Konferenca XXVI e Unionit Interparlamentar (korrik 1930); Kongresi i pakicave në Vjenë i mbajtur në qershor 1932 etj.

e që pati si rrjedhojë aktualizimin e kësaj çështjeje në Lidhjen e Kombeve. Një trajtim i tillë acaroi në masë gjithë botën shqiptare e sidomos veprimtarët e Komitetit të Kosovës, dhe njërin prej tyre e shtyri të konstatojë se: “Traktati për të drejtat e minoriteteve ishte një serum për me i vu në gjum dhimbjet e mëdha të popujve të vegjël, që ishin dënue nga diplomacia e nalt e oksidentit”¹⁵.

Kjo mënyrë e trajtimit të pozitës së minoritetit shqiptar në Jugosllavi, përkatësisht mosfunksionimi i kuadrit ligjor për të drejtat e tij, imponon analizën e faktorëve përcaktues si në planin jugosllav, po ashtu edhe atë ndërkombëtar.

Për të zbërthyer rolin e faktorit jugosllav në këtë mes, po nisemi nga mëdyshja false e një diplomati të akredituar në Beograd, se përse shqiptarët nuk u integruan në Jugosllavi: “Ngase ata rezistuan apo sepse Jugosllavia gaboi”¹⁶. Ky diplomat dhe të tjerët, që konstatojnë se pozita e minoritetit shqiptar nuk ishte e keqe, se shqiptarët nuk kanë përse të ankohen, madje se ata kanë një trajtim të mirë nga autoritetet shtetërore jugosllave¹⁷, ishin në dijeni të plotë për të gjitha masat antishqiptare që zbatonte Beogradi zyrtar, por kështu ata siguronin alibinë për mosveprim adekuat të shteteve të tyre në realizimin e “kuadrit ligjor” të vendosur nga ata vetë.

Në fakt, gjatë periudhës ndërmjet dy luftërave botërore strukturat qeverisëse jugosllave asnjëherë nuk kanë reflektuar për mundësinë e integritetit të shqiptarëve, madje, në kuptimin e ngushtë të fjalës, as për mundësinë e asimilimit të tyre, edhe pse në këtë plan u bënë disa sondazhe sporadike. E vetmja mundësi që funksionoi gjatë gjithë kësaj periudhe, ishte ai i eliminimit të popullit shqiptar nga trojet e tij etnike, dhe me plot gojë mund të thuhet se ky moment ishte përcaktues në përvijimin e politikës së brendshme dhe të jashtme të këtij shteti. Thjesht, Beogradi shqiptarët i perceptonte dhe i konsideronte si element antishtetëror në dy rrafshe: atë kombëtar dhe atë fetar. Qeveria jugosllave me ngulm mohonte ekzistencën e shqiptarëve dhe ata në dokumentet zyrtare shtetërore

¹⁵ H. Bajrami, Bedri Pejani, Prishtinë, 1994, f.159.

¹⁶ Zh.Avramovski, Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1921-1938. (Përmbledhje dokumentesh britanike), vëll.1-2, Zagreb, 1986.

¹⁷ Po aty.

evidencoheshin si popullsi josllave, por jo me emrin e tyre, qoftë edhe atë pezhorativ - arnauti, me të cilin quheshin “jozyrtarisht”. “Qëndrimi ynë ka qenë gjithmonë se në rajonet tona të Jugut, që janë bërë pjesë përbërëse e shtetit tonë, ose i janë aneksuar mbretërisë sonë para 1.1.1919, nuk ka pakica kombëtare. Ky qëndrim yni është ende fjala jonë e fundit rreth njohjes së pakicave në Serbinë Jugore”, konstatohet nga zyrtarët jugosllav¹⁸.

Predispozitat e Beogradit zyrtar ndaj shqiptarëve erdhën në shprehje edhe me rastin e nënshkrimit të Traktatit për të drejtat e minoriteteve me katër Fuqitë e Mëdha në Sen-Zhermen të Parisit më 10 shtator 1919. Me këtë rast, delegacioni jugosllav insistoi që në Traktatin në fjalë të precizohet se Jugosllavia do të merrte detyrimet që dilnin nga Traktati vetëm për tokat e aneksuara pas Luftës së Parë Botërore dhe, më në fund, arriti që në dokument të evidencohet data 1 janar 1913, gjë që linte shteg për manipulime në kurriz të shqiptarëve. Madje, delegacioni jugosllav refuzoi nënshkrimin e këtij Traktati, duke futur në kombinim edhe krizën qeveritare, përderisa mori përgjigje të pranueshme për të¹⁹. U krijua përshtypja se angazhimi i qeverisë jugosllave në këtë pikë më shumë kishte për qëllim që faktikisht të siguronte një përkrahje, qoftë edhe të heshtur nga të mëdhenjtë, për të vazhduar me politikën e njohur ndaj shqiptarëve, e cila konsistonte në eliminimin e shqiptarëve në trojet e tyre nën juridiksionin jugosllav dhe në veprime për destabilizim dhe diskreditim të Shqipërisë, masa këto që në instancën e fundit do të rezultinin me jetësimin e synimeve ekspansioniste serbe ndaj hapësirës shqiptare.

Qëndrimi arrogant, mohues, denigrues, eliminues e kriminal i

¹⁸ N. Mallkolm, Kosova një histori e shkurtër, Prishtinë, 1997, f.279.

¹⁹ J. Jovanović, Diplomatska Istorija Nove Evrope 1918-1938, Beograd, 1939, f.241-241; Srbija i Albanci, Ljubljana, 1989, f.47. delegacioni jugosllav refuzoi madje nënshkrimin e këtij Traktati, duke manipuluar edhe me krizën qeveritare, përderisa mori përgjigje të pranueshme për ta. Bie fjala, pika e pestë e kërkesave jugosllave kishte të bënte me kontestet midis individit minoritar dhe shtetit, në kuptimin që ankesat e një individi të mos merreshin parasysht nga Lidhja e Kombeve. Përgjigjja e Lidhjes së Kombeve lidhur me këtë kërkesë ishte sa vijon: “Këshilli i Lartë, përkatësisht Lidhja e Kombeve, vepron vetëm me kërkesën e ndonjërit shtet anëtar i LK e jo edhe në bazë të kërkesës-ankesës së individit minoritar”. Sipas kësaj, Lidhja e Kombeve kishte “të drejtë” që të mos i trajtojë ankesat e Hasan Prishtinës, bie fjala, etj;²⁰ Iseljavanje Arnauta, 7.03.1937.

Beogradit ndaj shqiptarëve, më së miri pasqyrohet në elaboratin monstruoz “Shpërngulja e arnautëve”, të akademikut serb të shkencave humane Vasa Çubriloviq, elaborat ky që në fakt ishte një sintezë e mendësisë serbe ndaj kombit shqiptar e krijuar në shekuj e sidomos në shekujt XIX dhe XX²⁰. Në këtë vazhdë duhet përmendur edhe konventa jugosllave-turke: “Rregullat e emigrimit të popullatës turke nga rajoni i Serbisë së Jugut në Jugosllavi”, e verës së vitit 1938, e cila mund të radhitet ndër aktet më komprometuese gjenocidale në përgjithësi²¹.

Ka historianë që kanë evidencuar disa të drejta të shqiptarëve në Jugosllavinë e periudhës ndërmjet dy luftërave botërore, si bie fjala: shërbimin ushtarak, shkollimin, të drejtën e votës, të drejtën e përfaqësimit etj. Në fakt, të gjitha këto të drejta, si edhe amnistitë e shpallura, s’ishin gjë tjetër veçse një presion perfid mbi shqiptarët.

Me kalimin e kohës, hapësira për sigurimin e të drejtave politike e qytetare të shqiptarëve në Jugosllavi veçsa ngushtohej, sepse kjo “mbretëri e të verbërve”²², siç e quante një diplomat i kohës këtë shtet, mori rrugën e ndërtimit të një ngrehine shtetërore unitariste e centraliste, gjë që në përgjithësi, por sidomos për një shoqëri shumëkombëshe, mund të arrihej dhe të mbahej vetëm me masa të skajshme represive e ligje antidemokratike, për të shuar që në embrion çdo oponencë të mundshme. Kështu, në vitin 1925, pas grushtave të njëpasnjëshëm u shua i vetmi entitet politik legal shqiptar - Xhemijeti²³. Ky trend, siç dihet, u kurorëzua me shpalljen e diktaturës së janarit të vitit 1929, për të cilin akt pati mirëkuptim të plotë nga demokracitë perëndimore, sepse kështu, sipas tyre, ruhej më mirë e “përkëdhelura e tyre”, përkatësisht hallka shumë e rëndësishme e sistemit të Versajës - Jugosllavia²⁴. E pra, Fuqitë

²¹ E. Bakalli, Konventa jugosllavo-turke e vitit 1938 në funksion të spastrimeve etnike të trojeve shqiptare, në: “Gjenocidi dhe aktet gjenocidale të pushtetit serb ndaj shqiptarëve nga Kriza Lindore e këndeje”, Prishtinë, 1995.

²² Zh. Avramovski, vepër e përmendur, f.85.

²³ H. Bajrami, Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë në 1918-1941, Prishtinë, 1981.

²⁴ AQSh, Fondi 251, viti 1929, dos.419, fl.24, Beograd, 9.01.1929. Ministri fuqiplotë britanik në Beograd i deklaronte atij shqiptar, Reuf Ficos, se “ky hap ka qenë një domosdoshmëri për Jugosllavinë”.

Perëndimore ishin në mënyrë jetike të interesuara për ruajtjen e kësaj ngrehine me çdo kusht, dhe gjithçka që e dobësonte atë, cilado lëvizje qoftë ajo, nuk mund të haste në mirëkuptim, përkundrazi. Bie fjala, lëvizja kaçake cilësohej si një lëvizje negative, ndërkaq personalitetet si Bajram Curri e Hasan Prishtina perceptoheshin si udhëheqës banditësh²⁵. Kjo predispozitë e Fuqive të Mëdha perëndimore ishte një impuls i fuqishëm për Beogradin që të vazhdonte pa luhatje politikën antishqiptare. Zhvillimet e hidhura shqiptarët i ballafaquan me faktin se postulatet e proklamuar në kohën e Konferencës së Paqes në Paris, si barazi midis kombeve pa marrë parasysh përmasat e tyre, e drejta për vetëvendosje “si imperativ i veprimit të burrave të shtetit”²⁶, siç deklaronte presidenti amerikan Uillson, por edhe vetë Traktati për të drejtat e minoriteteve etj., mbetën një program futuristik. Anëtarët e Komitetit të Kosovës, të zhgënjyer me rezultatet e pakta të politikës së tyre parimore, adoptuan moton: “bashkëpunim edhe me djallin për çështjen tonë”²⁷. Si pasojë, personalitete të shquara të këtij Komiteti u afruan dhe bashkëpunuan me ekstremet politike të kohës, gjë që pati pasoja në zhvillimet e mëvonshme në botën shqiptare.

Si përfundim, Komiteti i Kosovës, me gjithë përpjekjet e bëra në rrugët legale, nuk arriti të sigurojë qoftë edhe një nga të drejtat e proklamuar për minoritetet e të synuara nga ai. Megjithatë, Beogradi nuk ia arriti të spastrojë etnikisht trevat shqiptare të aneksuara. Në prag të Luftës së Dytë Botërore, në analiza të shumta të bëra nga struktura të ndryshme shtetërore jugosllave, u arrit në përfundimin se elementi shqiptar ishte dominues në trojet e tij, se ai tashmë kishte një vetëdije të avancuar kombëtare dhe se synonte bashkimin me Shqipërinë²⁸. Përkundër faktit se për këtë realitet jugosllavët fajësonin propagandën dhe angazhimin

²⁵ Zh. Avramovski, vepër e përmendur, f.85.

²⁶ E. Stickney, Shqipëria Jugore ose Epiri i Veriut në çështjet evropiane ndërkombëtare 1912-1923, Tiranë, 1998, f.124.

²⁷ Deklaratë e Hasan Prishtinës.

²⁸ Arhiv Vojno-Istoriskog Instituta (më tej: AVII), P-17, k-92, f.1, nr.12, 1940; AVII, P-17, k-22, f-3, nr.7, 28.04.1938; AJ, F-37, f.28, 21.05.1938; AJ, F-37, f.28, 19.02.1939 etj.

e Tiranës zyrtare²⁹, në fakt për të kishin merita edhe segmentet e tjera të faktorit shqiptar, ndër të cilat do të përmendeshin durimi dhe sakrifica e masave të gjera popullore, mandej lëvizja e armatosur e viteve 1918-1928, si edhe lëvizja politike legale dhe ilegale e shqiptarëve në Jugosllavi, pra e gjithë ajo që nga Beogradi perceptohej si Komitet i Kosovës.

²⁹ AVII, P-37, k.7, f.3, nr.8, 30.07.1939; DASSIP, LP, 1931, Arb.I, nr.197, 1.09.1931; AVII, P-17, K-27, F-5, nr.22, 1936; Arhiv Jugoslavije, M.S. F-37, f.28, Tiranë, 2.06.1938; DASSIP, TP, 1938, f.30, X.1938.